

A black and white photograph showing two men from behind, jumping over a rough, textured wall. The man on the right is in mid-air, with his arms outstretched. The man on the left is also jumping, slightly lower. The wall is made of concrete or stone and has some graffiti on it. The ground in front of the wall is uneven and rocky.

Mariusz Surosz

Dramatické osudy
československých i českých
osobností polskyma očima

Pepíci

Mladá fronta

Pepíci

Vyšlo také v tištěné verzi

Vyrobeno pro společnost Palmknihy - eReading

MLADÁ FRONTA

Mariusz Surosz

Pepíci – e-kniha

Copyright © Mladá fronta, a. s., 2019

Všechna práva vyhrazena.

Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

Pepíci

Mariusz Surosz

Mladá fronta

Mariusz Surosz

Pepíci

Dramatické české století

Mladá fronta

ISBN 978-80-204-5208-5 (tištěná kniha)

ISBN 978-80-204-5353-2 (ePub)

ISBN 978-80-204-5355-6 (Mobi)

ISBN 978-80-204-5354-9 (PDF)

© Mariusz Surosz, 2010, 2018

Translation © Anna Plasová, 2019

Cover photo © Dagmar Hochová, dědicové

Magdě

Střední Evropa měla nepochybně vždy potíže s dějinami. [...]
Ve střední Evropě se dějiny dotýkají člověka osobně.
To je právě ta potíže.¹

Josef Kroutvor

Místo úvodu

„Na tebe zbyli Pepíci,“ oznámil mi takřka triumfálně spolužák.

Byla polovina osmdesátých let minulého století. Studoval jsem historii ve Štětíně a po měsíční absenci ve škole (pracoval jsem jako pomocný zedník na stavbě, abych si přivydělal) jsem se objevil na prosemináři k diplomové práci. Jednotlivé hodiny se věnovaly vztahům předválečného Polska s různými zeměmi. Zájemci o zkoumání polsko-sovětských nebo polsko-francouzských vztahů ve třídě nescházeli, svoje fanoušky měl i poměr Londýna či Berlína k Varšavě. Polsko-československými vztahy se však nikdo zabývat nechtěl. Podle mladých adeptů historie si Československo hlubší pozornost nezasluhovalo.

„Průměrný Polák ‚hloupými pepíky‘ iracionálně pohrdá. Je to trapná záležitost – jako každý projev šovinismu. Jako by si moji spoluobčané nepovšimli, že Československo nejsou jen knedlíky, pivo a Karel Gott. Že je to také velká kultura. Že právě tam vzniká poezie světové úrovně, o níž si my Poláci můžeme nechat jen zdát. Že součástí této kultury jsou úžasná tolerance a křesťanský duch odpuštění, které v ultrakatolickém Polsku hledáme marně,“² napsal Antoni Pawlak.

Tato drsná slova pranýřují neznalost mých rodáků. A to je Antoni Pawlak napsal pět let před rozpadem Československa.

Těžko se přít s tvrzením, že Československo se průměrnému Polákovi jevilo – a možná dokonce stále jeví – jako země selanky

a legrácek, země postrádající dramata dějin, postrádající tragiku i kulturu, která by stála za pozornost. Možná se nejedná přímo o pohrdání, jak píše Pawlak, ale v našem pohledu na tuto zemi byla dozajista obsažena velká dávka nepokryté povýšenosti. A protože plynula především z neznalosti, těžko ji s odstupem let nazvat jinak než ignorance.

„Ta republika měla *tvář*, měla *charakter* [...]. Nemusela to být ta nejkrásnější tvář – ale byla svérázná, svá,³“ napsal Pavel Tigrid o předválečném Československu v knize, která v Polsku nevyšla a určitě už nevyjde. *Tvář, charakter*, píše Tigrid... Pro něj to byla jasná věc: Československo je „Masarykova republika“. A co pro moje polské současníky?

Tomáš Garrigue Masaryk v našem kolektivním povědomí neexistuje. Platónův sen, aby vládu ve státě spravovali filozofové, se přitom splnil jen kousek od polských hranic. Takovou událost moderní Evropa nezažila! A co z toho? Kromě několika porůznu publikovaných povrchních článků – nic moc. Jeho jediný u nás před lety vydaný životopis z pera Janusze Gruchały větší odezvu nevyvolal, podobně jako *Hovory s TGM* Karla Čapka přeložené v roce 2015. Knižní rozhovor významného spisovatele se stárnoucím prezidentem, v němž Masaryk shrnuje svůj bohatý život a dělí se o své úvahy, v Polsku širší diskusi neprobudil. Když tedy čteme slova Karla Poppera: „Masaryk, jeden z největších bojovníků za otevřenou společnost“ nebo: „Masarykovo Československo bylo pravděpodobně jedním z nejlepších a nejdemokratičtějších států, jaké kdy existovaly“⁴, protíráme si oči údivem, zda se opravdu jedná o ony podle našeho názoru nezajímavé sousedy.

„Soused, který bolí víc než střeva vytažená z břicha“, „Slovanští Prušáci!“ vykřikoval polský tisk na adresu Československa v lednu 1919, v době ozbrojeného konfliktu o Těšínsko.⁵ Nezaznívalo v tom však pohrdání, spíše bolest a zklamání. Opovržení určitě ne.

Pro Poláky se tváří Československa, toho mezi lety 1918 a 1948, stal Edvard Beneš. Způsob, jakým Poláci vnímají dějiny, mu téměř automaticky upírá čest i víru. Proradný, malý Čech, jemuž polské zájmy nic neříkaly. Když se Beneš po mnichovském diktátu zřekl funkce prezidenta, ovládl polské kabarety skeč založený na znění příjmení jeho nástupce Emila Háchy. Kabaretiér položil publiku otázku: „A copak zbylo po Benešovi?“ Než někdo ze sálu stačil odpovědět, kabaretiér předstíral záchvat smíchu a odpověděl si sám: „*Cha cha!*“ Ano, rok před vypuknutím války mělo mnoho mých rodáků radost, že Praha „utřela nos“, a těšili se z iluzivního připojení Zaolší k Polsku.

Polský pohled na Československo v podstatě ovládl stereotyp českého konformismu. Kdy k tomu došlo? Na to nelze odpovědět. Ale psalo se o tom již před válkou. V roce 1936 vyšla v Krakově tiskem útlá brožurka. Necelých osmnáct let po skončení světového konfliktu její autor trval na tom, že nás ze strany sousedů potkalo samé neštěstí, že česká podlost, proradnost a zbabělost neumožňuje, abychom si řekli „pravdu do očí a byli přáteli. Po tolika důkazech nepřátelství, zrady a věrolomnosti přáteli čechů⁶ být prostě nemůžeme.“⁷ O mnoha fenoménech se toho v Polsku ví dost málo: o československých legiích, dobrovolnících z USA, romantickém Slovákovi generálu Štefánikovi nebo o staříčkém profesorovi a strohém docentovi, kteří světu i situaci navzdory přesvědčili mocné, že existuje cosi jako „československý národ“ a že tento národ má právo na vlastní místo pod evropským nebem. Copak to není fascinující příběh plný emocí?

Jeden z nejvýznamnějších spisovatelů dvacátého století Sándor Márai o Československu se zlostí a vášní pohrobka po okleštěném Uhersku napsal, že to byl „státní útvar, který sflikovali Beneš a jeho druhové násilím a metodou falšování historie, jenž donutil k životu v symbióze národnosti – Maďary, Slováky a Němce –, které nikdy necítily sounáležitost s českými zeměmi“⁸ Třebaže s tímto

hodnocením nesouhlasím, emoce v hlase velkého spisovatele, stesk a smutek po ztraceném domovu i lehkost, s jakou ukazuje na viníky své křivdy, mě fascinují.

Ale Češi si za to také mohou sami. Když do kin vstupoval film *Obsluhoval jsem anglického krále*, v médiích se objevilo mnoho rozhovorů s režisérem Jiřím Menzlem. Přístupovali k němu málem jako k národnímu věstci a on Poláky v jejich pohledu na sousedy jen utvrzoval. Když se ho novinář deníku *Gazeta Wyborcza* zeptal: „Chápu tedy správně, že se ztotožňujete s filozofií hrdiny *Obsluhoval jsem anglického krále*, který říká, že Češi neválčí?“, Menzel s přesvědčením odpověděl:

„Samozřejmě. Doménou mého děda, otce i mne samotného byla pasivita. Svou zemi jsme odevzdali Hitlerovi, ani jsme nemrkli. Navíc jsme byli jedním z největších výrobců zbraní pro nacisty. Potom přišel komunismus a také jsme ho přijali. Víím, že vy jste vychovaný v polské tradici, a tak se teď na mě asi díváte s nepochopením a nechutí. Vy jste vždycky bojovali bez ohledu na cenu. My jsme ale chtěli žít. Proto jsme se místo vzdorování a umírání naučili dívat na svět s nadhledem a vlastnímu osudu se hystericky smát.“⁹

Skvělé filmy a přátelství s Hrabalem dodávají Menzlovi velkou autoritu, takže jeho slova se u nás berou jako prorocké vyznání. Menzlův hlas bude v Polsku vždy znít hlasitě, a navíc není jediný, kdo takto hovoří.

Poláci si svého času zamilovali Josefa Švejka a hrdiny knih Bohumila Hrabala. Zamilovali si je bezmezně, až nepřičetně. O velikosti Haškovy a Hrabalovy prózy se nemusím rozepisovat. Oba spisovatelé v Polsku prakticky monopolizovali nejen představy o československé literatuře, ale i o tamních obyvatelích. A protože podle těchto knih vznikly nádherné filmy, jejich dopad se ještě znásobil. Smůla ovšem je, že polské představy o Československu zcela ovládly a vzbudily dojem, že pokud už se velké dějiny této země

vůbec dotkly, přinášely pouze malé prohry, nikdy velké tragédie. Smůla je také to, že jsme si Československo ztotožnili s Českem a zapomněli na Slováky – jejich kulturu, národní aspirace a historická dilemata. Četba zmíněné prózy a několik filmů nám stačí, abychom se znalecky vyjadřovali o národním charakteru Čechoslováků.

Knihy českých a slovenských spisovatelů vycházejí neustále, ale žádný z nich není schopen zpochybnit pozici Hrabala a Haška. Ještě horší je, že v tom, že v těchto knihách je obsaženo všechno nejlepší, Poláky někdy utvrzují i odborníci. Nevěnují pozornost tomu, že československé dědictví je pestré a má různé chutě i vůně. Jistý vynikající polský bohemista jednou v rozhlase vyprávěl, že po Hrabalově smrti několik let nejezdil do Prahy, protože se spisovatelovým odchodem pro něj zanikl důvod, proč tam být. A Paweł Huelle v knize *Mercedes-Benz: Z dopisů Hrabalovi* popsal scénu posezení skupiny přátel, kteří si v hospodě povídají o literatuře:

„[...] no a rozpoutala se skutečná vichřice, protože se okamžitě připomínalo, že to vy jste měl dostat Nobelovu cenu, a ne Jaroslav Seifert, nikdo ze shromážděných ve skutečnosti proti Jaroslavu Seifertovi nic neměl, a co více, mnozí z nás obdivovali jeho lyrická díla inspirovaná pražskou atmosférou, ale básníků takové třídy jako Jaroslav Seifert je v Čechách, v Evropě a na světě alespoň několik desítek, ale takoví prozaici jako Bohumil Hrabal nejsou kromě něj samotného ani na recept, řvali jsme jeden přes druhého [...]“¹⁰

Tento úryvek mě zneklidnil. Zdánlivě je všechno v pořádku. Stejně jako Huelle si myslím, že Hrabal si Nobela za literaturu zasloužil více než mnozí jiní. Seifert – Hrabal. Ale proč sakra ne třeba Hrabal – Dario Fo, Hrabal – Salman Rushdie, nebo dokonce Hrabal – Wisława Szymborska? Stavět proti sobě dva spisovatele ze stejné země dělá dojem, jako by na Československo připadal limit jediné Nobelovy ceny za literaturu a jako by udělení této ceny Jaroslavu Seifertovi tento limit jednou provždy vyčerpalo. Je snad rozhodnutí Švédské akademie, které Bohumila Hrabala

učinilo součástí klubu opomenutých velikánů, dostatečným důvodem, abychom o Jaroslavu Seifertovi mluvili s přezíravostí, kterou z citovaného úryvku cítím?

O Československu po druhé světové válce se nedá říci, že mělo výraznou tvář, protože aby někdo mohl mít vlastní tvář, musí být svobodný. Otrok musí ku potěše svého pána nosit masku, kterou mu pán nasadil. O výraz tehdy přišly všechny země, jež se ocitly pod nadvládou Moskvy. Někdy se ovšem z letargie probudily. „Celé Polsko čeká na svého Dubčeka,“ skandovalo se během demonstrací v roce 1968. Krátké politické tání v šedesátých letech jsme sledovali plni závisti; náhle se vyrojily skvělé knihy i filmy a bylo zjevné, že uvolnění otěží Československu svědčí. Později však znovu přišla plytkost; zprávy o tom, že vznikla *Charta 77* nebo že Jan Patočka zaplatil životem za svou snahu upomínat se o základní svobody, dolehly jen k nemnohým. Zato Helena Vondráčková, *Nemocnice na kraji města* nebo *Žena za pultem* promlouvaly k širokým masám diváků.

Václav Havel se v Polsku dodnes těší obrovské úctě. Když přijel propagovat svou knihu *Prosím stručně*, na těch pár autorských čtení se hrnuly davy. Havel totiž Poláky okouznil od první chvíle. Naprosto neodpovídal stereotypu „pepíka“. A přitom byl jedním z nich! Byl Čechem a Českoslovákem, ale polský romantismus v něm viděl i „našeho“ hrdinu. Mnohokrát se na něj tehdy ukazovalo jako na státníka, z něhož bychom si měli vzít příklad. Když svého času už coby prezident přijel do Krakova, vzniklo heslo – neví se, kdo ho vymyslel – „Havel na Wawel“. Vzbuzoval obdiv i závist. Proč jen také nemáme někoho takového?!

Sentiment k Československu přetrval. A vrací se. Havlova kniha byla událost. Předtím vyšly životopisy Jozefa Tisa, Olgy Havlové, Bohumila Hrabala, reportáže Mileny Jesenské, vzpomínky

Jaroslava Seiferta, vychází Kundera, Škvorecký, Topol, Kohout a samozřejmě stále i Hrabal a Hašek, protože jinak to být ani nemůže. Reportáže Mariusze Szczygieła sebrané v knize *Gottland* udělaly díru do světa. A přitom nám v nich sousední stát představil jako zemi tragických voleb.

Získá tvář již neexistujícího Československa výrazné rysy díky tomu, že k nám stále přicházejí nové knihy a filmy a že polská média se zájmem sledují, co se děje v Praze a Bratislavě? A nebude to jen kulatý ksichtík, z něž na nás posměšně pokukuje Rudolf Hrušínský jako dobrý voják Švejk? To ukáže čas.

Krakov, 2010

Pepíci se vracejí. Toto je druhé vydání rozšířené o několik dalších postav; text, který vyšel poprvé v roce 2010, je místy doplněný.

Rok po polském vydání se *Pepíci* dočkali českého překladu. Bylo to pro mě překvapení, s napětím jsem čekal na české recenze. Myslel jsem si, že Češi budou příběhy, které popisují, dávno dobře znát. Recenzenti však přijali knihu velmi pozitivně. A co je důležitější, také čtenáři se s nimi shodli, že má smysl po knize sáhnout a přečíst si ji. Nominace *Pepíků* na cenu Bestseller 2011, ale také ohlasy, že „polský pohled“ na české dějiny je zajímavý, a že dokonce i absolventi historie se z knihy dozvěděli něco nového, mě velmi potěšily.

V českých médiích jsem opakovaně vysvětloval, že mým úmyslem bylo napsat pro Poláky jakýsi slabikář dějin 20. století našich jižních sousedů.

Nové kapitoly vznikly v Praze, kde od roku 2011 žiji, a v tomto vydání vycházejí poprvé. Proč jsem je napsal? Abych tento slabikář ještě více zkomplikoval a ukázal, jak spleť, barvitě a nejednoznačné české dějiny jsou.

Američanka

Praha 16. dubna 1916. Šedovlasá žena píše dopis dceři:

„Moje milá Alice,

je neděle odpoledne, je vítr, vzduch je velmi vlhký a šedé rozlámané mraky jsou každý okamžik připraveny k dešti. Sedím u svého stolu a myslím na Tebe, mé dobré dítě. Jsem churava – ne churavější než obvykle – ale to znamená velmi churava. Cítím osamocení.“¹¹

Charlottě Masarykové je šedesát šest let a už déle než půl roku píše dopisy své dospělé sedmatřicetileté dceři. Věděla, že Alici, která je ve vězení, musí podporovat, a tak před ní dlouhé měsíce skrývala pravdu. Nepsala jí, že je jí těžko, že má finanční potíže, že má závažné zdravotní problémy. Raději psala o banalitách, návštěvách vnoučat či koncertech a prosila ji, aby na sebe dávala pozor; posílala jí peníze a velmi si přála, aby se k ní vrátila.

„Zdá se Ti komické, že mám být sama. Je to pro mne alespoň velmi nezvyklé. Celý život jsem doma a celá moje radost zdraví a zdar mých dětí. A najednou všechno pryč. Já jsem často po léta nevykonala jedinou návštěvu; ti, kdo chodili k nám do domu, nepřicházeli

ke mně. Víš, jak se Herbert hned u dveří ptal: „Je mama doma?“ a jak to pokládal za něco úplně mimořádného, když jednou dostal zápornou odpověď. Pokládal to za své právo, že vždycky mám čas s ním pohovořit. Já jsem se také vždycky snažila být volná, když přišlo některé z dětí ke mně, aby si trochu popovídalo. A nyní nepřichází žádné z nich. [...] Já jsem už velice unavena. Nejhuře je, když mám takový den velkého vysílení a zazvoní a já musím vstát, vzít plášť a otevřít [...]“¹²

Ve světě zuří válka. Praha je od válečné vřavy daleko, ale Charlotta Masaryková u sebe nemá žádné ze svých dětí ani manžela...

Lipsko 13. června 1877. Charlotta Garrigue se po několikátýdenní nepřítomnosti vrátila do penzionu manželů Göringových. U sympatické německé rodiny bydlela od té doby, co se rozhodla na místní konzervatoři rozvíjet svou lásku ke hře na klavír. Teprve po mnoha měsících se dozví, že když vystupovala z drožky, zpoza záclon salonu ji pozorně sledoval vysoký, pohledný muž. Její příjezd už netrpělivě očekával. Tomáš Masaryk, protože to o něm je řeč, byl její vrstevník. Bylo mu dvacet sedm let a v Lipsku se vlastně ocitl náhodou. Pocházel ze skromných poměrů, a tak si po celou dobu studií i po nich přivydělával doučováním. Když jeden z jeho svěřenců absolvoval gymnázium s vyznamenáním, vděční rodiče jej poslali spolu se synem do Lipska.

Při společném stolování probudili Göringovi v Masarykovi zvědavost vyprávěním o neobyčejné Američance. Tomáš ve svých životních plánech tehdy s láskou nepočítal – a s rodinou už vůbec ne. On, syn kočího a řezníkovy dcery, chlapec z jižní Moravy, který díky svým schopnostem, obrovské pracovitosti, odhodlání a velké porci štěstí absolvoval nejdříve gymnázium a později i Vídeňskou univerzitu, měl v úmyslu zasvětit svou budoucnost vědě.

Ještě tentýž den ho Charlottě představili. Když se s ní seznámil blíže, mohl s přesvědčením konstatovat: „Po stránce mravní neměla ani zbla toho mravního anarchismu, který je tak rozšířen v Evropě,

totiž na kontinentě.“¹³ O měsíc později už byl po uši zamilovaný. Své přítelkyni napsal:

„Zvláštní charakter (té Američanky) na mě mocněji působí, než jsem ze začátku myslel; nevšední jasnost myšlenek, prostota mravů, jemnost chování ve společnosti a praktičnost v každém oboru; k tomu mocný zápal pro umění a vědu a mohutný cit pro dobro a krásno zdají se mi býti požadavky ženy, kterou každý milovati musí. [...] Co se stane, nevím...“¹⁴

Charlotta Tomáše okouzila. Prostí rodiče mu poskytli horlivě katolickou výchovu, ale svět omezený dogmaty mu s postupně získávanými vědomostmi, vzděláním a zkušenostmi začal být těsný. Charlottu formovala jiná tradice. Její předkové z matčiny strany patřili k prvním kolonizátorům Ameriky. Genealogický strom jejího otce sahá kořeny do 17. století. Prostřednictvím Ludvíka IX. Svatého byli Garriguovi údajně spřízněni s královským rodem Kapetovců. Ve snaze zachovat si víru opustili v době náboženského pronásledování Francii. Část rodiny se dostala do Dánska a odtud později emigrovala na druhou stranu Atlantiku – a tak přišla Charlotta na svět v rodině brooklynského knihkupce.

Otec patřil ke kalvinistům, matka byla anglikánka. O náboženství se v rodině mluvilo denně. Rodiče však svým jedenácti dětem dovolili zvolit si vyznání svobodně – důležité bylo, aby postupovaly v souladu se svým svědomím. Charlotta se proto stala unitářkou, stejně jako Darwin, Newton, Dickens nebo Locke.

S odstupem let vzpomínala nejraději na babičku Cecílii. Matka jejího otce mluvila čtyřmi jazyky, každý den četla noviny, byla zvědavá a milovala poezii. Stala se Charlottiným vzorem.

Společné procházky, rozhovory o filozofii a záliba v anglické literatuře pár brzy sblížily. Jak hodně pro něj již po krátké známosti „Charlie“ (tak jí říkal) znamená, pocítil Masaryk, když odjela na návštěvu k přítelkyni. Po několika dnech napsal dopis, v němž jí nabídl manželství, a když mu od ní přišla nejednoznačná

odpověď, posbíral zoufalý nápadník úspory, naskočil do vagonu čtvrté třídy a jel si se slečnou promluvit osobně. Jeho nabídku přijala. Po sotva dvouměsíční známosti určili snoubenci datum svatby na léto příštího roku. Masaryk se nikdy moc nesvěřoval. O více než půlstoletí později spisovateli Karlu Čapkovi vyznal krátce: „Co bych vám o tom říkal! Bylo to tak silné spojení...“¹⁵

Ke svatbě však v létě nedošlo. Z Lipska odjeli každý svým směrem. Charlotta do New Yorku, Tomáš do Vídně, kde měl psát habilitační práci. Chtěl ji dokončit co nejdříve, protože se domníval, že docentura mu zajistí zaměstnání na univerzitě, a tedy i stálý příjem. Několik týdnů prý práci přerušoval jen ve chvílích, kdy psal další dopis své milované. Ambiciózní vědecké plány však zmařil telegram od Charlottina otce. Rudolf Garrigue psal Tomášovi, ať přijede, protože dcera měla nehodu a její stav je vážný. Než Masaryk dorazil přes Atlantik do Států, byla už Charlotta téměř zdravá. Do léta nečekali. Vzali se hned. Aby zdůraznil vzájemnou rovnoprávnost, přidal si novopečený manžel ke svému příjmení to ženino. Až do smrti se bude představovat jako Tomáš Garrigue Masaryk.

Charlotta si Vídeň nikdy nezamilovala, ačkoli právě tady přišla rok po svatbě na svět Alice a o další rok později Herbert. Manžel sice habilitaci dopsal, ale na univerzitě se pro něj místo nenašlo, takže si přivydělával prací na gymnáziu a doučováním – stejně jako ve studentských dobách. Hned po svatbě je začali navštěvovat bankéři a nabízeli jim svoje služby. Amerika byla ve středu Evropy všeobecně pokládána za bohatou zemi, a tak se domnívali, že Masarykova manželka má jistě pořádné věno a bylo by dobré vzít si její kapitál na starost. Masarykovi však ve skutečnosti třeli bídu. Když Tomáš odjel navštívit svou matku, chodili se sousedé na jeho manželku dívat. Po okolí se totiž vyprávělo, že Masaryk se oženil s černoškou.

V roce 1982 nastala v jejich životě změna. Karlo-Ferdinandova univerzita se rozdělila na německou a českou část. Na druhé z nich Masarykovi nabídli místo. Manželé Prahu neznali. Navštívili ji jen krátce, projížděli tudy, když se po svatbě vraceli ze Států do Vídně. Masaryk měl obavy, že stěhování na periferii monarchie bude znamenat konec jeho vědeckých ambicí. Po delší rozvaze se však manželé rozhodli výzvu osudu přece jen přijmout. Ve městě nad Vltavou se jim pak líbilo čím dál více. Po přestěhování se nečekaně zlepšila také jejich finanční situace. Nejen proto, že hlava rodiny konečně dostala stálé zaměstnání – ke svému velkému překvapení získali poměrně značné dědictví.

Masaryk věnoval svou habilitační práci sebevraždě jakožto projevu duchovní krize moderního člověka. Isidora Flesche, který se rozhodl odejít z tohoto světa z vlastní vůle, vůbec neznal. Fleschovým posledním přáním však bylo, aby byl jeho pozemský majetek věnován právě autorovi zajímavé vědecké studie.

„Američanka se stala Češkou, mravně i politicky,“¹⁶ prohlásil po letech Masaryk. Charlotta se naučila česky a stala se součástí pražské společnosti. Podobně jako v New Yorku působila v různých sdruženích od ženských klubů po sociálně demokratickou stranu. V Praze se rodina rozrostla o další ratolesti – syna Jana a dceru Olgu. Páté dítě – dcerka Eleanor zemřela čtyři měsíce po narození.

Tomáš se brzy stal součástí intelektuální mapy Prahy a byty, jež Masarykovi postupně obývali, diskusními salony. Navštěvovali je vysokoškolští učitelé, novináři, studenti a postupem času, když se manžel zapojil do politické činnosti, také politici. Charlotta se účastnila diskusí, zatímco Tomáš uměl vyměnit plenku, uvařit oběd a hrát si s dětmi mezi rozloženými vědeckými pracemi. Tato rovnoprávnost návštěvy zpočátku udivovala, ale později si na ni všichni zvykli.

Masaryk, jehož odpuzovala česká malost, minimálně dvakrát vážně uvažoval o emigraci. Manželka mu to pokaždé rozmluvila.

Poprvé k tomu došlo, když vypukla vyhrcoená diskuse ohledně autenticity *Zelenohorského* a *Královedvorského rukopisu*, které byly pokládány za nejstarší památky českého písemnictví. V 19. století stále probíhal proces národního obrození a Češi, kteří byli v rakousko-uherské monarchii vytlačeni na okraj, hledali v minulosti pro svou národní hrdost opěrné body, s jejichž pomocí by mohli sobě i jiným dokázat, že nejsou o nic horší než ve státě dominující Maďaři a Rakušané.

Dva rukopisy „nalezené“ v letech 1817 a 1818 se měly stát argumentem v boji za rovnoprávnost českého jazyka s němčinou, ale také „dokázat“ bohatství české kultury.

Masaryk vážně pochyboval, že národní étos lze vybudovat na falešných základech. Vyzýval k poctivému prozkoumání dokumentů – a to stačilo, aby na jeho adresu padala ta nejostřejší slova. V tisku ho uráželi, obviňovali z odpadlictví a nedostatku vlastenectví. Majitel činžáku, v němž Masarykovi bydleli, také zastával jiný názor než Tomáš, a tak rodinu vypověděl z bytu.

Nakonec se skutečně ukázalo, že rukopisy jsou falza, ale pro zkostnatělý profesorský sbor české univerzity, která se s Masarykem neshodla také v názorech na další otázky, se to stalo skvělou záminkou, aby po celé roky zdržovali jeho profesorskou nominaci a posílali stížnosti na Ministerstvo kultu a vyučování ve Vídni. O několik let později se šlechtitný pan profesor ocitl v oku nacionalistického cyklonu znovu. V Kutné Hoře tehdy probíhal proces s jistým Leopoldem Hilsnerem, chudým židovským mladíkem obviněným z rituální vraždy české dívky. Masaryk veřejně zpochybnil průběh soudu a poukázal na četná pochybení při vyšetřování.

V Česku už několik měsíců panovala atmosféra antisemitské hysterie. Masaryk nacionalisty rozzuřil ještě více. Jeho děti zažívaly šikanu ve škole, na domácí adresu přicházely anonymy s výhrůžkami a obvinění, že se „zaprodal židovstvu“, studenti bojkotovali jeho přednášky, zorganizovali dokonce i demonstraci před domem, v němž Masarykovi bydleli. Masaryk se zrovna léčil z nachlazení.

Charlotta sešla mezi demonstranty a navrhla jim, aby mezi sebou vybrali zástupce, které její muž přijme. Žádní odvážlivci, kteří by obviňovanému profesorovi pohlédli do očí, se však nenašli. Masaryk měl tehdy všeho dost, chtěl odjet do Ameriky. Charlotta ho však přesvědčila, že jeho místo je mezi Čechy a musí tu zůstat.

Postupem času se postavení rodiny upevnilo a stabilizovalo se také finančně. Tomáš se stal známou osobností. Nakonec se začal věnovat politice, byl dokonce poslancem rakouského parlamentu. Ještě před vypuknutím války začal snít o zdánlivě nemožné věci: společném státu Čechů a Slováků.

Protože Charlotta zažila přísnou, snad až příliš přísnou výchovu, chtěla svým dětem dopřát hodně svobody. „Možná jsme jí měli až moc [...]. Byli jsme malá republika,“¹⁷ vzpomínala po letech Alice Masaryková.

„Hledám svůj modrý plášť,“ řekla Olga.

„Ten, Olinko, nehledej. Byla tu paní X, dala jsem jí ho.“

„Ale to byl můj dobrý plášť, mohla jsi jí dát ten druhý,“ řekla zaraženě Olga.

„Špatný ona měla, potřebovala dobrý plášť, Olinko.“¹⁸

Tuto scénu popsala ve svých vzpomínkách jedna rodinná přítelkyně.

Čtyři děti. Každé mělo výrazný charakter a komplikovanou povahu. Dcery nedělaly při výchově větší problémy, projevovaly vědecké nadání zděděné po otci. Alice jako jediná vystuduje vysokou školu a stane se silnou, emancipovanou ženou. Nejmladší dceři, Olze, zasáhne do studia válka.

Synové byli povahou spíše po matce. Oba měli slabost pro umění. Herbert pro malbu, Jan pro hudbu.

S Jendou či Honzíkem, jak se Janovi zdrobněle říkalo, byly potíže největší. Bouřil se od nejútlejšího věku. Gymnáziem stěží prošel, protože mu scházela vytrvalost i systematičnost. Zděšení rodičů vyvolal, když se coby náctiletý začal toulat po hospodách

a konzumoval návykové látky, které se u Masarykových doma nevyskytovaly: cigarety, alkohol... Byl to šok. Rodiče si se vzdorovitým synem nevěděli rady. Krátce před dvacátými narozeninami ho proto poslali do USA, aby ho vytrhli z prostředí, kde zabíjel čas nepříliš duchaplnou zábavou, a udělili mu lekci samostatnosti. Osmiletý pobyt mimo domov však nakonec dopadl katastrofálně. Nejenže žil z ruky do úst a spokojil se s mizerně placenou jednoduchou prací; navíc se ukázalo, že po rodině Garriguových patrně zdědil emoční labilitu. Americký rodinný přítel, znepokojený jeho výkyvy nálad, ho umístil do léčebny pro slabomyslnou mládež. Lékaři Janovi diagnostikovali mírný druh schizofrenie. Když se o tom dozvěděla Charlotta, opustila Prahu a odjela se o syna starat. Po několika měsících ho přivezla domů.

V létě roku 1914 se vládci evropských zemí rozhodli vyřešit vzájemné spory vojenskou cestou. Válka se tehdy zdála vzdálená. Přesto však dolehla i na Charlottu. Bylo jí už šedesát čtyři let. Čas k ní nebyl laskavý. Čím dál častěji ji trápily deprese a měla potíže se srdcem. Už nebyla tou energickou dívkou, která náruživě poznávala svět a chtěla ho změnit k lepšímu. Manžel byl čím dál aktivnější v politice, Herbert a Alice měli vlastní život. Jan mizel na celé dny a noci, Olga doprovázela otce. Masaryk došel k závěru, že ozbrojený konflikt představuje neopakovatelnou příležitost k vytvoření československého státu. Jedinou cestu, jak tuto ideu uskutečnit, viděl v politicko-diplomatické činnosti za hranicemi habsburské monarchie. Když jemu a jeho spolupracovníkům začalo v zemi hrozit zatčení, odjeli do exilu. Olga jela s nimi. Ženu do svých plánů nezasvětil, aby ji ochránil.

První úder přišel nečekaně. Tři měsíce po manželově odjezdu zemřel Herbert. Bylo mu pouhých třicet čtyři let. Nakazil se tyfem od uprchlíků z Haliče. O necelý půlrok později se Alice ocitla ve vězení. Obvinili ji z vlastizrady. Hrozil jí trest smrti. Rakouská policie ji uvěznila, aby se Masarykovi pomstila za to, že ve Švýcarsku

oficiálně oznámil, že usiluje o vznik československého státu, a tedy o rozbití Rakouska-Uherska. Jana odvedli do armády.

Charlotta zůstala sama. Chodila k výsledkům, byt jí několikrát pročesali vládní agenti, kteří hledali důkazy o vlastizradě spáchané manželem a dcerou. Sledovali ji. Byla stále churavější, a navíc jí policie zakázala opouštět Prahu.

Z dopisu Alici ze 6. ledna 1916: „Dnes jsem šla například k Herbertovi, poněvadž jsem tam již velmi dlouho nebyla a ráda bych se přesvědčila, že je tam pořádek. Bylo tam také velmi krásně, jemná zelená tráva a v nohách malá plechová tabulka, bílá s černými písmeny, jak to mívají vojáci, jenom s nápisem HERBERT G. MASARYK, aby ho jeho přátelé snadno mohli najít.“¹⁹

Herbert... Ačkoli měřil skoro dva metry a byl dospělý muž, matka ho nazývala svým „miminkem“. Porod nejstaršího syna byl velice těžký. Zotavovala se z něj několik měsíců. Herbert velmi rád trávil čas v její společnosti a rád si s ní povídal. Když se rozhodl, že se bude věnovat malířství, maloval z celé rodiny nejraději právě ji. Když odjel studovat do zahraničí, psával jí dlouhé dopisy. Věděl, že vždy může počítat s její pomocí.

Dopisy od manžela postupem času přestaly přicházet. Alice se po osmi měsících vrátila z vězení. Rakouská vláda vyslyšela protesty světové veřejnosti a propustila dceru vlastizrádce na svobodu. Od pronásledování obou žen však neustoupila. Agenti s úspěchem odrazovali rodinné přátele, aby je navštěvovali a pomáhali jim; šířili falešné zvěsti o smrti Tomáše a Olgy. Charlottin stav se horšil. Měla hlubší a delší deprese než dříve. Když se s manželem loučila, nečekala, že odloučení potrvá čtyři roky.

Koncem války ji jeden z přátel odvezl do sanatoria.

V sobotu 21. prosince 1918 Masaryka přivítaly v Praze desetitisíce lidí. Vracel se triumfálně, podařilo se! Vzniklo Československo. A narychlo svolané Národní shromáždění ho zvolilo prezidentem. Olga přijela společně s ním. V davu na nádraží byli i Jan a Alice.

Po složení přísahy Tomáš nasedl do auta a jel za manželkou. Byla v relativně dobrém stavu, ale lékaři jí přesto nedoporučili sanatorium opustit. Masaryk požádal, aby pro něj zařídili pokoj vedle manželčina. Navštěvoval ji, kdykoli mu to povinnosti hlavy státu dovolily. Po několika měsících se Charlotta připojila k rodině. Své zvyky nezměnila. Chodila skromně oblečená, milovala návštěvy Herbertových dětí a chvíle, kdy byla rodina pohromadě. Když ji někdo oslovil „paní prezidentová“, rezolutně ho opravila: „paní Masaryková“. Manželův návrat jí přinesl obnovu duševní rovnováhy, ale s přibývajícími roky slábla fyzicky. Krize přišla v dubnu 1923. Prodělala mozkovou mrtvici. Byla částečně ochrnutá, nemohla mluvit. Utrpení snášela s udivujícím klidem. Zemřela krátce po úsvitu 13. května 1923 obklopená manželem a dětmi.

O dva dny později se v Lánech u Prahy, kde se nacházelo letní prezidentské sídlo a malý vojenský hřbitov, konal pohřeb. Rodina chtěla, aby rozloučení s Charlottou bylo stejně skromné jako její životní styl. Nepovedlo se to. Na pohřeb přišly davy. Češi se loučili s Američankou. V jednom z nekrologů k jejímu úmrtí se píše, že to ona je učila vlastenectví... O čtrnáct let později byly vedle ní uloženy ostatky jejího muže. V roce 1948 se k nim připojil Jan. Alicin popel byl v roce 1990 přivezen z USA. Herbert zůstal navždy v Praze a Olga ve Švýcarsku.

Astronom

V neděli 4. května 1919 bylo krásné počasí. V davu, který se shromáždil na letišti ve Vajnorech, osm kilometrů od Bratislavy, bylo cítit nervózní očekávání. Blížilo se poledne. Konečně se ve směru od Bratislavy objevila těžkopádná silueta třímotorového dvouplošníku Caproni 450 označeného italskou trikolorou. Za chvíli už bylo zřetelně slyšet stejnoměrné vrčení motorů. Letadlo kleslo níž, ale pak pilot přistávací manévr náhle přerušil, prudce stroj strhl a zmizel divákům z dohledu. Z dále k nim dolehl rachot. Letadlo se roztránilo o zem.

Dav vyrazil k místu katastrofy.

Jako první doběhli k hořícímu stroji českoslovenští vojáci. Vytáhli z něj zakrvácená těla dvou pilotů, mechanika a muže oblečeného do zateplené bundy. Poblíž vraku ležela jeho šavle. Když bundu rozepnuli, objevila se parádní uniforma francouzského generála. Na hrudi měl vysoká francouzská, italská, srbská a ruská vyznamenání. V jeho kapse našli dopis markýze Giulianě Benzoni napsaný před několika hodinami.

„Priateľka, predrahá priateľka!

Zbohom! Ach, aké hrozné slovo, rozdeľujúce náš život! Časom reptám na Osud, ktorý bez oddychu podrobuje skúškam našu lásku, [...]. Zbohom! No vrátim sa. Vrátim sa, aby som zostal – dúfam v to – naďalej pri Tebe, moja vrele milovaná. Motor hučí. Je treba ísť. Ísť, ustavične ísť... Zbohom! Pred očima sa mi robia kruhy, moje srdce je znepokojené, jednako mu odpúšťam tentoraz krehkosť celkom ľudskú: nesmiem sa od Teba, Giuliana, vzdialiť a nevyhľadať po rokoch svoju rodinu, moju vlasť? Uvidím znovu moju vlasť. Mám vlasť. Aká radosť, aká tesknota. Lietadlo ma volá. Zbohom, Giuliana. [...]

Milan.^{“20}

Generál Štefánik dopis neodeslal. Snad zapomnel. Nebo ho možná odeslat nechťel?

Pět let před narozením Milana Rastislava Štefánika prohlásil premiér uherské vlády Kálmán Tisza, že slovenský národ neexistuje.

Být Slovákem v Horních Uhrách tehdy nebylo lehké. Právě tak se totiž Slovensko podřízené Budapešti oficiálně nazývalo. Maďari se snažili porobené národy maďarizovat. Omezovali možnosti studovat v zahraničí. Zavírali gymnázia. Zákonem si podřídili církev a zaváděli povinnou výuku maďarštiny už od nejnižších stupňů vzdělávacího systému. Ty, kdo se nechťeli podřídít, šikanovali a trestali vězením.

Milan Rastislav Štefánik se narodil 21. července 1880 jako šesté dítě v rodině evangelického pastora v Košariskách na západním Slovensku. Tam také vyrůstal. Absolvoval gymnázium v Sarvaši, kde maďarským spolužákům často pěstmi dokazoval, že premiér se v názoru na Slováky přeč jen mýlil.

V osmnácti letech odjel díky stipendiu Československé jednoty studovat do Prahy. Už na gymnázium platil za zarytého panslavistu, proto zřejmě před Budapeští nebo Vídní upřednostnil Prahu.

Jeho otec si přál, aby se stal stavebním inženýrem, a Milan se tomuto přání dva roky bez většního nadšení podřizoval. Na přelomu

století však techniku opustil a začal se věnovat astronomii a matematice. Nastoupil na filozofickou fakultu. Takto nepraktický obor studia životem zkušeného pastora nenadchl; tím spíše, že Štefánikův životní styl měl daleko k puritánským zásadám, jež mu otec vštěpoval. Ke studiu přistupoval ležérně. Psal básně, krátké povídky a komentáře do novin. Redigoval časopiseckou přílohu *Umělecký hlas*. Tajemství nebeské bání ho jednoduše vábilo silněji než prozaické pozemské stavby.

Ze Slovenska si přivezl slabost k ženským půvabům, která mu vydrží po celý život. Během pobytu v Praze byl zamilovaný do dcer známých básníků – Milady Vrchlické a dcery S. K. Neumanna Anny.

Při pohledu na jeho fotografii je těžké pochopit, čím Štefánik ženy tolik přitahoval. Žádnou zvláštní krásou se nevyznačoval. Byl spíše menší štíhlé postavy, ale pro většinu žen byl vztah s ním tak důležitý, že na něj vzpomínaly i dlouho po jeho smrti. Jeho první láskou ještě na střední škole byla Emília Chovancová. Dlouho si dopisovali. Třicet let se rok co rok objevovala u jeho hrobu s kyticí růží. Roky si dopisoval také s Ludmilou Bílou, kterou poznal již v Praze. Podobně tomu bylo s Annou Neumannovou, která mu věnovala knihu vzpomínek. Jen Milada Vrchlická na něho brzy zapomněla.

V roce 1902 Štefánik svůj doposud bezstarostný přístup ke studiu přehodnotil. O půvaby světa zájem neztratil, ale jeho největší vášní a láskou se stala astronomie. O dva roky později univerzitní studia zakončil obhajobou výborně hodnocené práce o souhvězdí Kasiopeji. V Praze dosáhl všeho, čeho dosáhnout mohl. Táhlo ho to do světa. Pokud se chtěl vědecky rozvíjet, musel odjet.

Listopad 1904 byl prvním z mnoha měsíců, které strávil v Paříži. Neznal jazyk a byl bez peněz. Ujali se ho umělci stejně chudí jako on sám. Jeden z nich, sochař Bruno Kafka, bude autorem pomníku, který Štefánikovi postaví v roce 1938 v Bratislavě.

Další, Otakar Španiel, sejme z jeho tváře posmrtnou masku. Počátkem 20. století byla Paříž nesporně hlavním městem světa i vědy. Mladík z maloměsta třel půl roku bídu s nouzí a vydělával si nejrůznějšími způsoby. Brzy se však ukázalo, že má jednu velmi užitečnou vlastnost; uměl si získávat přátele, a – což je podstatnější – především přítelkyně.

„Ze Štefánika se v Paříži stal dokonalý gentleman, světový člověk ušlechtilé vnější i niterné kultury. Bylo-li na něm něco provinčního, vše odpadlo ve velkém pařížském světě, do kterého pronikal...“,²¹ povšiml si profesor literatury František Xaver Šalda.

Mladý Slovák se stal hostem salonů. Seznámil se s osobnostmi astronomie: profesory Nicolasem Flammarionem a Julesem Janssenem. Druhý z nich svolil, že Štefánik může pracovat v jeho observatoři jako dobrovolník, tedy bez pravidelného platu. Štefánik si z nedostatku hlavy nedělal. „Konečně nastal okamžik, když můžem skutočne seriosne študovat. I začínam novú epochu mojho života nezlomnou energiou [...],“²² psal nadšeně Ludmile Vrchlické, Miladině matce.

Tato nová životní etapa ale málem skončila tragédií – a to velmi záhy. V červnu 1905 Štefánika spolu s Gastonem Millochauem na dva týdny odřízla od světa vánice. Uvázli v rozestavěné astronomické observatoři na vrcholu Mont Blancu. „K ostatku jedli sme zbytky starého chleba, zanechaného vo hvezdárni snád' v den jej založenia, a k nemu zakusovali sme kúsok syra tvrdého ako kameň a horšieho než staré mydlo.“²³

Byl neústupný. V tomtéž roce navštívil Mont Blanc ještě dvakrát. V létě se spolu se svým mistrem, profesorem Janssenem, vydal do Španělska. Výprava byla úspěšná. Po návratu pronesl přednášku ve Francouzské akademii věd a publikoval první vědecké články. Cesta ke hvězdám byla otevřená. Francouzská astronomická společnost ho přijala do svých řad.

Vzbuzoval obdiv, ale i závist. Nějakou dobu byl nejvážnějším kandidátem na převzetí Janssenova dědictví, tedy jím založené

observatoře v Meudonu u Paříže. Volba však nakonec padla na Henriho Deslandrese, který k poněkud exotickému cizinci moc sympatií nechoval. Nedokázal snést, že Štefánik našel v Janssenově rodině oporu a vstřícnost. Slovákovu kouzlu podlehly jak profesorova dcera, tak jeho manželka.

V únoru 1907 mělo podle astronomických předpovědí dojít k dalšímu zatmění Slunce. Štefánik se rozhodl využít příležitosti a vylepšit zároveň i svou neutěšenou finanční situaci. Zorganizoval výpravu na místo ideální pro pozorování zatmění a předpokládal, že následné publikace mu zajistí příjmy. Volba padla na Turkestán. Tam, dvě stě kilometrů od Samarkandu, postavil za peníze vypůjčené od Marie Neumannové (matky jedné z jeho pražských lásek) provizorní observatoř. A zde prožil 7. února jedno ze svých největších vědeckých zklamání: nebe se zatáhlo silnou vrstvou mraků.

S návratem nespěchal. Odjel k rodičům na Slovensko. Měsíc se vzpamatovával z prohry a do Paříže se vrátil v dubnu. Byl zadlužený a bez práce – Deslandres totiž využil smrti profesora Janssena a Štefánika z observatoře vyhodil. Na pomoc mu však přispěchaly paní a slečna Janssenovy; s jejich přímluvou získal Štefánik místo správce meteorologické observatoře v Chamonix – módní odpočinkové destinaci. Sjížděly se sem francouzské vyšší vrstvy. Štefánikův temperament se pro kancelářskou práci nehodil, a tak ho bylo častěji než u psacího stolu vidět ve společnosti krásných žen.

„Škoda, že já sám nevidím ani význam ani cenu toho, co dělám. Jsem jedna z figurek, které hrají komedii s vážnou tváří,“²⁴ prohlásil o své práci. Po několika měsících byl znovu bez zaměstnání. Zvažoval, že opustí Evropu a bude se v USA nebo Austrálii věnovat zkoumání Halleyovy komety. Francie mu projevovanou lásku neoplácela. Nedařilo se mu, nebo se spíše ani nesnažil si uspořádat život. Plánovaný sňatek s dcerou známého politika Yvonne

Chautemps ztroskotat. Úspěch nepřineslo ani hledání sponzorů, kteří by byli schopni financovat jeho astronomické projekty: vybudování observatoře v Nice nebo v Praze.

Vědec, krátce před dovršením třiceti let, se dostal do hledáčku francouzské tajné služby. Byl ideálním kandidátem na špiona. Ačkoli stále používal rakouský pas, pokládal Francii za svou druhou vlast. Jakožto astronom cestoval po celém světě, aniž by vzbuzoval podezření. Koloniální ambice Paříže byly stále živé a tajná služba potřebovala přísun informací.

Z výpravy do severní Afriky, jejímž oficiálním cílem bylo hledat místa, kde by bylo možné vybudovat observatoř, přivezl Štefánik hlášení o možnostech kolonizace a charakteristice přírodních zdrojů. Podobný úkol obdržel, když v roce 1910 institut Bureau des Longitudes zorganizoval výpravu na polynéské ostrovy, kde Štefánik pozoroval Halleyovu kometu. Pokyny tajné služby splnil na výbornou. Kometu však nespátřil. Skryla se za neproniknutelnými mraky.

Na vědecký úspěch si musel počkat do 28. dubna 1911. Tehdy pobýval na souostroví Tonga; podařilo se mu využít dokonalých atmosférických podmínek a zdokumentovat úplné zatmění Slunce. Za cyklus článků získal prestižní Cenu Francouzské akademie věd a o několik měsíců později i francouzské občanství. Nesplňoval sice základní podmínku žádosti o francouzský pas – desetiletý pobyt na území Francie –, ale spolupráce s tajnou službou měla větší váhu.

Již coby naturalizovaný Francouz vedl expedici do Brazílie, Ekvádoru a Kolumbie, kde se více než o pozorování hvězd ve skutečnosti zajímal o Američany dokončovaný Panamský průplav a o to, jak Francii zajistit monopol na výstavbu silnic a vybudování telegrafické sítě. Francie posílila svůj vliv v Ekvádoru a předstihla Německo, které zde mělo podobné záměry. Štefánik – oficiálně za své vědecké úspěchy – získal Řád čestné legie.

Dříve či později by si možná musel mezi diplomacií, politikou a astronomií vybrat. Svět ale kráčel mílovými kroky k válce.

Počátkem roku 1914 podstoupil Štefánik operaci a po ní odjel do Maroka, aby zde upevnil své podlomené zdraví. Vracely se mu žaludeční potíže, kterými trpěl už od studentských let. Ze starého kontinentu se k němu donesly zprávy, že Srb Gavrilo Princip v Sarajevu zastřelil následníka rakouského trůnu arcivévodu Františka Ferdinanda d'Este. Přelom prázdninových měsíců strávily evropské státy tím, že si vzájemně vypovídaly válku. Občan Milan Štefánik byl povolán do armády, do 102. pěšího pluku v Chartres. Jeho nástup však oddálil další chirurgický zákrok. Teprve v lednu se objevil u posádky a oblékl si typické červené kalhoty a modrou blůzu francouzské pěchoty.

Pěchoty? Štefánik, který svého času promýšlel možnosti vytvoření řídicího systému pro balony nebo prototypu automatického pilota, neměl v úmyslu v pěchotě zůstat. Využil svých známostí a zařídil si přeložení do pilotní školy. V dubnu už byl proškoleným pilotem a v polovině května se – v souladu s bojovým úkolem – přihlásil do služby ve francouzské 10. armádě u Arrasu.

Na počátku války se letadla používala především k výzvědným a kurýrním účelům. Absolvoval třicet osm letů, během nichž byl ostřelován, musel nouzově přistát a útočil na nepřítelů ručními granáty.

Vyznamenal se. Když štáb 10. armády připravoval plán útoku na německé pozice, jehož se měla zúčastnit i Štefánikova jednotka, varoval, že v den útoku bude deštivé počasí, které letadlům znemožní létat. Jeho hlášení se dostalo ke generálu Ferdinandu Fochovi a ten Štefánikovi zadal, aby v Dugny vytvořil meteorologické centrum, které by připravovalo předpovědi pro celou frontu. Štefánik mohl v Dugny zůstat, ale neměl tam dost práce a nudil se.

Převeleli ho do Srbska. Nadřízení si totiž vzpomněli na jeho americké výpravy. V Srbsku měl zlepšit napjaté vztahy mezi domácími a Italy. Problémy vyvolali Francouzi a Angličané, kteří ve snaze přetáhnout Itálii od Německa na svou stranu v tajné dohodě podepsané na jaře v Londýně přislíbili Italům rakouské

území. Na stejnou oblast si však zároveň dělala nárok i vláda v Bělehradu. Jaro a léto představovaly dobu vhodnou ke sporům. Srbové totiž na podzim 1914 rozprášili nepřípravenou rakouskou armádu a na Balkáně panoval relativní klid.

Štefánik dorazil do Niše k francouzské posádce. Moc toho ale udělat nestačil. Počátkem října na Srbsko zaútočila spojenecká německo-rakousko-bulharská vojska. Usedl tedy znovu k řídicí páce letadla a shazoval na frontě letáky vyzývající slovanské vojáky, aby zanechali služby v německé a rakousko-uherské armádě a přeběhli na stranu Spojenců. Kampaň ale větší úspěchy nepřinesla. Srbská armáda, která čítala více než tři sta tisíc vojáků, byla nucena ustoupit směrem k Albánii a Jadranu, odkud měla být Spojenci evakuována na ostrov Korfu. Za vojáky vyrazila dvousettisícová masa uprchlíků. Krutý počátek zimy a cesta vedoucí přes hory si vybraly tragickou daň. Na Korfu dorazilo necelých sto tisíc vojáků. Asi sto padesát tisíc civilistů včetně dvaceti tisíc dětí zůstalo v horách navždy.

Tomuto osudu neunikl ani Štefánik. Po havárii letadla se několik dní prodíral sněhem do Prištiny. Dorazil tam vyčerpaný, zvracel krev. Jeho zdravotní stav byl tak špatný, že vedoucí lazaretu Raoul Labry, budoucí hvězda francouzské medicíny, požádal Italy, aby nemocného převezli do Říma. Coby důstojník byl tedy umístěn na klinice v hlavním městě Itálie.

Raněné vojáky tu po vzoru jiných šlechticů ošetřovala Giuliana Benzoniová, krásná mladá brunetka pokrevně spřízněná s italskou královskou rodinou. Italka Štefánika uchvátila na první pohled, ona také podlehla jeho kouzlu. Brzy mu začala říkat „můj malý Slováček“.

Lékaři doporučovali okamžitou operaci. Štefánik se chtěl raději léčit v Paříži, tak ho tedy 4. prosince 1915 vlak znovu přivezl do města na Seině.

A 13. prosince ho nečekaně navštívil Edvard Beneš, ještě donedávna docent Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze, nyní emigrant

a dle rakouských zákonů zločinec a vlastizrádce. Informoval ho, že Český zahraniční komitét, v jehož čele stál Tomáš Garrigue Masaryk, před měsícem zveřejnil deklaraci, v níž vytyčil cíl svého úsilí – vznik nezávislého československého státu.

Češi byli bezradní. O deklaraci a jejich dosavadní počínání se nejvíce zajímaly rakousko-uherské úřady, které členy Komitétu označily za zrádce a šikanovaly jejich rodiny zanechané v Česku. Francie jim větší pozornost nevěnovala. Angličané s jednoznačným vyjádřením podpory nespěchali, ačkoli využívali výzvědné informace, které jim Češi dodávali.

Beneš se v nemocnici neobjevil náhodou. On i Masaryk byli mimořádné osobnosti, ale nedokázali překonat zed'lhostejnosti, která stála jejich plánům v cestě. Postupovali standardně. Uveřejňovali prohlášení v tisku a psali memoranda, která končila v šuplících nižších úředníků a ke svým adresátům nikdy nedorazila. Už měsíce se jim nedařilo dosáhnout toho, aby se o otázku vytvoření Československa na troskách habsburské monarchie začali zajímat přední francouzští politici. Pokud zněl název „Česko“ uším Evropanů přinejmenším záhadně, pojem „Slovensko“ už byl naprosto exotický.

Češi potřebovali někoho, kdo by v Komitétu reprezentoval doposud nezastoupené Slováky. Štefánik kontakty s vlastí nikdy nepřerušil a myšlenka čechoslovakismu mu byla blízká. Setkal se s ní již během studií v Praze v okruhu redaktorů *Hlasu* a kolem Masaryka, s nímž se tehdy seznámil. Viděl v ní možnost emancipace Slováků z maďarského útisku. Léta spřádal plány, jak do vlasti přivede francouzský kapitál, chystal rozsáhlou vzdělávací akci, pomýšlel dokonce i na vytvoření slovenské kolonie na Tahiti. V měsících, které předcházely dramatické výpravě do Srbska, organizoval leteckou jednotku složenou z Čechů a Slováků. Získal souhlas s nábořem a přeškolením dobrovolníků z cizinecké legie. Ke vzniku jednotky však nedošlo – piloti nakonec posílili francouzské jednotky.

Po vyléčení byl oficiálně propuštěn z aktivní vojenské služby, což ovšem neznamenalo, že odloží uniformu. Francouzi chtěli

služeb neobyčejného Slováka využívat i nadále a svěřili mu ještě zodpovědnější úkoly. Odteď bude tedy kombinovat službu Francii s prací ve prospěch Československa.

Zapojil se do práce Komitétu, který se brzy na jeho podnět přejmenoval na Československou národní radu. S prosbou o pomoc se obracel na krásné ženy, které k němu chovaly více než přátelské city – Claire Boass de Jouvenel, slavjanofilku, v jejímž salonu se setkávali přední francouzští politici, nebo také na svou bývalou snoubenku Yvonne Chautemps. To, co bylo pro Masaryka a Beneše nedosažitelné, nepředstavovalo pro Štefánika žádný velký problém.

Pětašedesátiletému profesoru Masarykovi, který byl znám svými přísnými morálními zásadami, i Benešovi, jehož v podstatě musela o ruku požádat manželka, jinak by se nikdy nedočkala, byly Štefánikovy metody cizí. Když se potřeboval dostat k neznámému diplomatovi, požádal o zprostředkování schůzky některou přítelkyni. Když protestovala, že se s daným politikem nezná, odbyl to slovy: „Do zítřka se s ním přece můžeš seznámit.“ A ona poslechla.

Beneš, který byl v pozdějších letech obviňován, že Štefánika neměl rád, o něm napsal: „[C]estu k politickým kruhům, k jednotlivým vládám, speciálně francouzské a italské, otevřel našemu hnutí on. [...] uvedl v osobní styk se všemi význačnými osobnostmi naše pracovníky [...]. Byl prvním a nejlepším naším diplomatem.“²⁵

Brzy Masaryka přijal francouzský ministr zahraničních věcí Aristide Briand. Historici se shodují, že to byla přelomová schůzka. Profesor mu vysvětlil, co vznik Československa Francii přinese. Přesvědčoval ho, že rozdíly mezi Slováky a Čechy jsou menší než mezi Lotrinci a Bretonci nebo Bavyry a Šváby, kteří přece s úspěchem sdílejí jeden stát. Ministr na závěr setkání prohlásil, že Francie bude na československé aspirace pamatovat.

Briand věděl, že válka už probíhá rok a půl, o vítězství není rozhodnuto a většina rodáků důstojného profesora bojuje v řadách

nepřátel. Francouzi slíbili, že pokud Československá národní rada dokáže vytvořit alespoň třicetitisícovou armádu, může počítat s rozhodnějšími kroky včetně uznání budoucí československé vlády. Možnost získat několik desítek tisíc vojáků z válečných zajatců a dezertérů, kteří by na frontě podpořili těžkými ztrátami zasaženou Francii, byla svůdná. Francouzi si mohli pár nezávazných slibů dovolit.

„Nač Masaryk pomyslí, to Beneš řekne a Štefánik udělá.“ Za touto průpovídkou vzniklou koncem války se skrývá dodnes fascinující pravda. Díky těmto třem mužům se jedna z nejpozoruhodnějších fikcí Evropy – společný stát Čechů a Slováků, který vznikl na základě poněkud zveličené myšlenky čechoslovakismu – stala skutečností. Nebyla to zcela unikátní koncepce – ve stejné době krystalizoval i stát Srbů, Chorvatů a Slovinců, který se v roce 1922 přejmenuje na Jugoslávii. Konec těchto myšlenek však bude diametrálně odlišný. A už to je dostatečný důvod, abychom se na Československo dívali s úctou.

Československá národní rada musela překonat nejen odpor politiků Trojdohody, kteří taktizovali, dávali potenciálním spojencům sliby a potají se snažili uzavřít mír s Rakouskem-Uherskem. Musela přesvědčit rovněž po světě rozestě české a slovenské emigranty i domácí politiky (což nebylo nic jednoduchého) a vytvořit vlastní armádu, která by dokázala, že kromě deklarací jsou Češi a Slováci připraveni za myšlenku společného státu také platit krví.

Tři roky úsilí, tři roky odhodlané práce přinesly úspěch. Když byl 28. října 1918 v Praze vyhlášen vznik Československa, nikdo z velké trojky v hlavním městě nebyl. V děkovném poselství pražských politiků se už ale psalo: „Jména Tomáše G. Masaryka, Milana Štefánika a Edvarda Beneše i všech jejich soudruhů a pomocníků, jež tuto vyjmenovati nelze, píše vděčný národ ve svá srdce a dějiny kovovým písmem zaznamenávají je na nejslavnějších listech historie národa.“²⁶

Beneš byl právě na cestě do Ženevy, aby tu s představiteli českých politických stran začal jednat o vytvoření vlády. Masaryk byl ve Spojených státech. Podařilo se mu přesvědčit prezidenta Thomase Woodrowa Wilsona, že vznik Československa se musí stát jedním z cílů války. Štefánik byl daleko – na Sibiři, kam odjel znepokojen situací československých legionářů. Tady ho zastihla zpráva, že prezidentem nového státu se stal Masaryk, zatímco on sám je prvním generálem a ministrem války. Tady mu také dva dny před podepsáním míru mezi Trojdhodou a Německem generál Maurice Janin potřetí udělil Řád čestné legie.

Štefánikova trajektorie mezi prosincem 1915 a koncem roku 1918 je fascinující. Neustálé vyčerpávající cesty. Neustálé napětí a ježdění sem a tam ve snaze najít průsečík často protichůdných zájmů bojujících států a na základě faktů vybudovat pozici, která po válce Spojencům znemožní vykroutit se z daných slibů a závazků.

Ačkoli ještě nebyl zdravý, vyrazil na jaře 1916 do Itálie. Jménem Paříže měl přesvědčit římskou vládu, aby uklidnila Srby prohlášením, že po válce neplánuje obsadit Dalmácii. Chtěl také získat souhlas se zformováním československých vojsk na území Itálie nebo s jejich přesunem do Francie. Vzal s sebou několik tisíc letáků s textem:

„Slované! Čechové! Slováci!

Němci a Maďaři vypověděli vojnu celému světu, neboť chtějí opanovat nad všemi národy a jmenovitě utvořit z nás Slovanů otroky, aby měl kdo za ně a pro ně pracovat. Tuto pýchu a nadutost chce zlomit náš bratr Rus a naši přátelé, Francie, Anglie, k nimž připojila se Itálie. [...]

Kdo máš čest v duši a slovanskou krev v žilách, pamatuj tedy, že svatou povinností tvou je využití každé příležitosti k zeslabení těch, kterým dnes sloužíš. Vzdej se při první příležitosti armádě italské, jak to již celé pluky našich dobrovolně a s nadšením učinily, když je Maďaři a Němci posílali proti Srbům, Rusům a Francouzům. [...]

Vůdci národa československého, zejména prof. Masaryk a Dürich, posílají nám tento vzkaz. A nadporučík dr. Milan Štefánik sám přichází z Francie do Itálie a nad Vaše zákopy, aby Vám je ze svého aeroplánu doručil. [...]“²⁷

Italové svolili k přeletům nad frontou a propagační akci. Ačkoli si získal sympatie většiny lidí, s nimiž hovořil, úspěchu nedosáhl. Pro Řím se stále jednalo o příliš nebezpečný precedent. Totéž by mohli požadovat Jugoslávci, ale těm Italové vzhledem k očekávaným teritoriálním sporům ustupovat nechtěli.

Zklamaný Štefánik se vrátil do Paříže. Neodpočinul si. Francouzi potřebovali vojáky a společně s Čechoslováky se rozhodli, že bude třeba hledat je v Rusku. Počet tamních zajatců a dezertérů se odhadoval na dvacet pět tisíc a stále přibývali další. Češi a Slováci neměli příliš chuť umírat za císaře a hromadně se vzdávali Rusům. Josef Dürich, místopředseda Československé národní rady, který byl dříve vyslán ve stejné věci, úkol nesplnil. Co huř – společně s kyjevským Svazem československých spolků na Rusi podlehl ruskému plánu vytvořit po válce československé království podřízené ruskému carovi. Jednalo se o nejzávažnější rozkol v ČNR, který ohrožoval její samotnou existenci.

Štefánik do Ruska dorazil vybavený zmocněním generála Josepha Joffra. Mise se nezdařila. Rusové trvali na tom, že jednotky, v nichž budou bojovat Češi a Slováci, zorganizují sami, a Dürich – ačkoli podepsal dokument, v němž uznával svrchovanost ČNR – po Štefánikově odjezdu svůj podpis rychle odvolal a podpořil stanovisko Moskvy.

Z Ruska zamířil Štefánik do Rumunska. Zde získal souhlas krále s tím, že tisíc čtyři sta československých válečných zajatců bude sloužit ve Francii. Z Bukurešti musel odjet za dramatických okolností – uprchl v poslední chvíli, kdy už německá vojska stála u bran města.

Koncem roku 1916 byl povýšen do hodnosti majora. Po poradě s Masarykem se v únoru 1917 vrátil do Ruska. Tentokrát již s Dürichem nehovořil. Z Československé národní rady ho vyloučil. Nová ruská vláda zpočátku dosavadní stanovisko neměnila. Teprve

zhoršení vnitřní situace, pokles morálky mezi vojáky na frontě a vítězství československé brigády bojující na ruské straně u Zborova na Ukrajině způsobily, že ministr zahraničních věcí Pavel Miljukov souhlasil se zformováním armády podřízené Francii. V září čítaly oddíly téměř dvaadvacet tisíc vojáků. Po říjnové revoluci stoupl jejich počet na sedmdesát tisíc. Za výpravu do Ruska získal Štefánik druhý Řád čestné legie.

Po dalších neúspěšných jednáních s Itálií odjel Štefánik na několik měsíců shánět dobrovolníky do USA. V Americe odvedl neskutečnou práci. Do Evropy s ním připluly tři tisíce dobrovolníků a téměř půldruhého milionu dolarů posbíraných mezi Američany českého a slovenského původu.

Konečně 17. prosince 1917 francouzský prezident Raymond Poincaré podepsal dekret o vytvoření československé armády ve Francii. Vojáků bylo deset tisíc – zároveň hodně i málo. Přišli za Štefánikem jako dobrovolníci z Ameriky a Francie nebo je vytáhl ze zajateckých táborů v Rumunsku, Srbsku, Rusku a Itálii.

První měsíce roku 1918 strávil Štefánik opět v Itálii. Vytrvale naléhal, až Italové konečně ustoupili, a 30. června 1918 podepsal jménem Československé národní rady smlouvu, která umožňovala nejen zformovat československé jednotky, ale byla i „prvým mezinárodním dokumentem skutečného uznání samostatného československého státu, jeho uznání nejen diplomatickými formulami, ale formou potvrzující existenci svrchovaného státu“²⁸, jak prohlásil italský premiér Vittorio Orlando. Koncem války sloužilo pod bílo-červenými (skutečně – československý parlament změnil národní barvy na dodnes známou trikoloru teprve v roce 1920) československými prapory ve Francii, Rusku a Itálii téměř sto tisíc vojáků. Štefánik si vysloužil hodnost brigádního generála.

Podepsání brestlitevského míru mezi Německem a bolševickým Ruskem v roce 1918 znamenalo pro československé legie odříznutí zpáteční cesty do vlasti po souši. Masaryk si přál, aby legie vůči

ruské občanské válce zachovaly neutralitu. Vymohl na bolševicích slib, že nebudou klást odpor jejich evakuaci přes Vladivostok do Francie. Bolševici však svůj slib nedodrželi. Rudá armáda se pokusila legionáře odzbrojit. Neuspěla. Československé legie od května ovládaly Transsibiřskou magistrálu, sváděly vítězné boje a dobývaly další a další města. Nálada mezi vojáky se však zhoršovala. Datum evakuace a návratu domů se neustále odsouvalo.

Štefánik dorazil na Sibiř přes USA a Japonsko. Trval na tom, že západní velmoci by se měly rozhodnout: buď zásah proti bolševikům, nebo co nejrychlejší návrat legionářů do vlasti. Vinou nerozhodnosti států, bez jejichž pomoci nebylo možné transport více než sedmdesáti tisíc vojáků realizovat, dorazili poslední z nich do Československa teprve dva roky po skončení války.

Roky strávené na cestách a drsná sibiřská zima Štefánikovu podlomenému zdraví neprospěly. Zmírnil napětí mezi vojáky a nemocný se prvním transportem v březnu 1919 vrátil do Evropy, aby tu tlačil na Spojence a urychloval evakuaci. V Paříži, kde už probíhala mírová konference, se dostal do sporu s Benešem. Nebylo to poprvé, co se spolu tyto dva muži střetli. Jednalo se o budoucí podobu státu a mezinárodní politiku. Po převzetí vlády se ukázalo, že Češi mají v úmyslu uplatňovat vůči Slovákům centralistické řízení, neuznávají je jako samostatný národ, a dokonce vytvořili Ministerstvo pro správu Slovenska – v Praze! Štefánik se domníval, že autentické vytvoření československé národnosti vyžaduje čas a že Slovensko by si mělo zachovat širokou autonomii. „Čechoslováci“ byli podle něj politickým, nikoli etnickým pojmem. Jeho oponenti měli zcela opačný postoj. Československý národ už podle jejich názoru existoval. Beneš na tom bude trvat do konce života, dokonce i po zkušenostech z druhé světové války. Štefánikovi vadily některé ministerské nominace, nebyl také nekritickým stoupencem republikánského uspořádání. V jednom z dopisů Masarykovi napsal, že národ se nevyslovil, v jakém státě chce žít – jakým právem mu tedy můžeme nutit demokratický systém?

Další citlivou otázkou byl postoj k zahraniční politice. V roce 1919 už o vliv v Československu soupeřily Francie a Itálie. Frankofil Beneš se domníval, že prvenství náleží Francii. Spoléhal na její podporu na mírové konferenci. Štefánik se přikláněl k Itálii, jejíž angažmá v československých záležitostech bylo hlubší. Právě Italové jako první poslali do Československa relevantní vojenskou misi.

Než se rozjel do Říma, aby zmírnil neskrývané rozčarování italských politiků, napsal Masarykovi krátký dopis. V pár bodech – jak se sluší na vojenské hlášení – vyložil své obavy, pokud jde o postavení legionářů, pařížskou konferenci a italsko-francouzský konflikt. Do očí však bije především oslovení „milovaný pane prezident“ a závěr: „Urobím, čo môžem, ale unavený som až až. Verím ve Vás a Vás milujem ako vždy.“²⁹

Konečně mohl strávit pár dnů s Giulianou Benzoni.

Jejich láska vydržela, ačkoli od seznámení téměř neměli příležitost se setkat. Slíbil, že se za měsíc vrátí a vezmou se. Velitel československé vojenské mise v Římě kapitán Jan Šeba ho přemlouval, aby se do vlasti vrátil sanitárním vlakem. Štefánik nesouhlasil. Plánoval nabrat kurz na Bratislavu, navštívit matku a následujícího dne zamířit do Prahy za Masarykem. A tak 4. května nastoupil na letišti v Udine spolu s tříčlennou posádkou do bombardovacího dvouplošníku Caproni 450.

Štefánikovu smrt opředly postupem času četné legendy. Slovinci se těžko smiřují s tím, že k němu osud či Bůh mohl být tak krutý, že mu nedovolil ani uvidět vlast. Tolikrát byl přece blízko smrti a vždy z nebezpečí vyvázl!

Italská vojenská komise, která se snažila objasnit příčiny katastrofy, nebyla schopna odpovědět na otázku, jak k tragédii došlo. Objevily se různé hypotézy. Zvažovala se sebevražda, nešťastná náhoda, ale také atentát – tato verze budila největší emoce. Chtěl snad Štefánik spáchat sebevraždu, a proto krátce před přistáním

převzal řízení a způsobil katastrofu? Je ovšem těžké racionálně zdůvodnit, proč by se měl generál chtít rozloučit se životem.

A co nešťastná nehoda? Černé skříňky byly v roce 1919 ještě hudbou budoucnosti. Z troskek letadla se o příčině katastrofy nic nezjistilo. Možná se zablokovalo řízení, prasklo ovládací lanko, nebo pilotovu snahu o bezpečné přistání zhatil prudký poryv větru? Možná, že romantik Štefánik chtěl ve vlasti přistát osobně, převzal řídicí páku a řízení neznámého stroje nezvládl? Nebo snad pilot nečekaně ztratil vědomí a zablokoval při tom řízení? Na tyto otázky dodnes neexistuje jasná odpověď.

A kdo by mohl mít zájem na atentátu? Možná ruští bolševici mstící se za porážky na Sibiři, Italové roztrpčení ztrátou vlivu v republice, Francouzi za to, že se přiklonil na italskou stranu, nebo snad Maďaři a Rakušané za to, že se tak významně podílel na zničení habsburské monarchie?

A konečně ta nejbolestnější – bratrovražedná – verze: že za atentátem stáli Češi. Že letadlo bylo sestřeleno na rozkaz Edvarda Beneše, který ve Štefánikovi viděl konkurenta na nejvyšší posty v zemi a oponenta, jenž se mohl stát vůdcem Slováků. Zastánci této teorie poukazují na pasáže Benešových dopisů Masarykovi, v nichž si Beneš klade otázku, co si dál počít s nezkrtným individualistou Štefánikem. Pravda ovšem je, že v jiných pasážích dopisů ministr píše o generálovi velmi pochvalně a vidí ho po svém boku na mírové konferenci.

Čím napjatější byly česko-slovenské vztahy, tím častěji se objevovali svědkové a spekulace, které měly dokázat, že generálovu smrt mají na svědomí právě Češi. Jednoznačné důkazy, že 4. května 1919 došlo k politické vraždě, však nikdy nikdo nepředložil.

Pět let po katastrofě vznikla na vrchu Bradlo monumentální mohyla, do níž byly uloženy ostatky italských pilotů a Milana Rastislava Štefánika. Na západní straně monumentu je v kameni vyryt nápis: *Velikému synovi oslobodený národ československý*. Na jižní, směrem k jeho rodným Košariskám, stojí prosté: *Čs. minister a generál dr. Milan R. Štefánik. 21. júla 1880 – 4. mája 1919.*

Československá armáda držela každý rok v den Štefánikovy smrti čestnou stráž a letecké jednotky mu skládaly hold přeletem nad místem jeho posledního odpočinku.

Když v roce 1948 převzali moc komunisté, v nové prozaické realitě už pro Štefánika nebylo místo. On, nepřítel bolševismu, pro který neměl jiné slovo než „lumpárna“, měl být vymazán ze slovenské paměti i československé historie, nebo přinejmenším pošpiněn. Jeho zásluhy byly zpochybňovány, z měst mizely jeho pomníky.

Komunistické úřady dokonce déle než dvacet let odmítaly vpustit na území Československa markýzu Giulianu Benzoni. Teprve v roce 1968 mohla přijet na Slovensko, navštívit mohylu na Bradle a navždy se rozloučit.

Novinářka

Do dějin světové literatury vstoupila neúmyslně. Ne díky svým skvělým reportážím, ale kvůli vášni, jakou probudila v jednom z nejvýznamnějších spisovatelů 20. století. Dopisy, které jí psal, vyšly pod názvem *Dopisy Mileně* a svého času vyvolaly literární senzaci. Franz Kafka – právě o něm je totiž řeč – se do Mileny Jesenské zamiloval, když mu bylo třicet sedm let. Kafka, který předtím třikrát zrušil zasnoubení, byl odhodlán ke všemu. Přemlouval ji, aby kvůli němu odešla od manžela. Dva roky jí psal téměř denně, svěřoval se jí se svými obavami a strachy. Byla to pro ni důležitá životní epizoda, ale přesto stále jen epizoda. Pro něj to však byl nejdůležitější cit, jakým ve svém krátkém životě nějakou ženu obdařil.

Než se Milena v roce 1920 rozhodla zajet do Merana poblíž Vídně, aby osobně poznala autora, který opanoval její představivost, osud s ní nejednal právě v rukavičkách.

Narodila se 10. srpna 1896 v Praze. Její otec Jan Jesenský byl přísný, zarputilý člověk. Pocházel z nemajetné rodiny a usilovně se snažil získat vzdělání, které by mu zajistilo společenský vzestup. Zvolil si

medicínu. Během studií si různě přivydělával. Zpočátku jako nosič kufrů na pražských nádražích; když však zjistil, že existují výnosnější profese, naučil se hrát na housle. Hrával po hospodách, na různých oslavách i na ulici. Později se oženil s Milenou Hejzlarovou; její věno mu umožnilo otevřít si vlastní lékařskou praxi. Ordinance se brzy zaplnila pacienty a zajistila mu důstojný příjem. Jesenský tedy mohl zapomenout na roky strávené v chudobě a proměnit se v elegána. Ve vztahu k rodině však zůstal chladný, strohý a přísný. Raději než s churavou manželkou u rodinného krbu trávil čas ve společnosti přátel, milovníků hazardu a cizích žen.

Milena byla jediné dítě v rodině. Její mladší bratr zemřel jako nemluvně. Matka byla dlouhodobě nemocná; zemřela, když bylo Mileně šestnáct let. Otec si s láskou k dceři nevěděl rady. Miloval ji, ale neuměl to dát najevo. Snažil se jí především zajistit dobrou budoucnost. Exkluzivní dívčí gymnázium – slavná pražská Minerva – se mělo stát solidním základem pro studium medicíny. Chtěl také, aby dcera získala zkušenosti s lékařskou praxí, a proto ji nutil, aby mu asistovala a pomáhala v ordinaci. Když vypukla první světová válka, začali se u doktora Jesenského objevovat vojáci zmrzačení na frontě. Milena pohled na rány špatně snášela a operacím či převazování se vyhýbala. Otec se domníval, že si na krev, pahýly po amputacích a deformované obličeje časem zvykne. Nezvykla si. Po několika měsících studium medicíny opustila.

Dokud byla Milena dítě, dařilo se otci někdy hůře, jindy lépe ji zvládat, ale celkově si s ní poradit dokázal. Aby dívku udržel na uzdě a zformoval ji tak, jak zamýšlel, nešetřil fyzickými tresty. Dospívající ženu však nebyl schopen chápat. A tím spíše nedokázal akceptovat podle jeho názoru iracionální chování. Milena absolvovala gymnázium Minerva. V době, kdy na této dívčí škole studovala, získal ústav pověst líhně feministických myšlenek. Když se tedy Jesenská poprvé v životě zamilovala, chování hodné slečinky z dobré rodiny ze střední třídy hodila okamžitě za hlavu. Objektem jejích neplatonických citů se stal Ernst Polak. Když se

Jan Jesenský dozvěděl, že dcera chce svůj život spojit s člověkem s velice vytříbenými, ovšem materiální stabilitu nezaručujícími zájmy, jako je filozofie a literatura, bylo to další z řady zklamání, která mu Milena způsobila.

Mladá žena se neomezeně oddala svému citu. Otěhotněla. Zda pak potratila samovolně, nebo se rozhodla pro umělé přerušení těhotenství, zůstává tajemstvím. Pro otce to už každopádně bylo příliš. Rozhodl se jednat radikálně: zakázal jí se s Polakem vídat. Zamilovaná dívka si chtěla sáhnout na život. Sebevražedný pokus se nezdařil a Jan Jesenský naordinoval dceři pobyt na uzavřeném oddělení psychiatrické léčebny na Veleslavíně. Strávila tam téměř dva měsíce. V březnu 1918 Mileně dovolil vrátit se do Prahy. Okamžitě využila příležitosti a pospíchala za Ernstem, který na ni čekal. Tentokrát Jesenský uznal, že prohrál, a ustoupil. Velmi neochotně souhlasil se sňatkem. Aby zachovali dekorum, na němž otci velmi záleželo, museli mladí lidé absolvovat období zasnoubení. Milena měla v určené dny a hodiny právo vídat se s budoucím manželem pod bdělým okem otcovy sestry v jejím bytě. Teta byla nekompromisní – když už z pokoje, v němž se zamilovaní nacházeli, vůbec odešla, nestihli za její nepřítomnosti více než jeden krátký snoubenecký polibek.

Po svatbě se manželé v souladu s další Jesenského podmínkou odstěhovali do Vídně. Otec neměl v úmyslu riskovat své dobré jméno kvůli dceřiným rozmarům a chtěl si ušetřit ostudu, kterou Polak podle jeho názoru rodině Jesenských přinesl.

Vídeň byla Mileně cizí. Nikoho tu neznala. Brzy se ukázalo, že se novomanžel se svou povahou pro roli hlavy rodiny nehodí. Zpočátku vedli manželé díky Milenině výbavě relativně okázalý život. Když jim postupem času začaly docházet peníze, byli nuceni stěhovat se do menších bytů a šetřit na výdajích. Ernst často nebyval doma a nechával Milenu samotnou. Ačkoli sám nepsal, byl hvězdou vídeňského literárního světa. Kavárenskou společnost, v níž přetřásal existenciální otázky, tvořili především Franz Werfel, Willy Haas, Hermann Broch a Franz Blei.

Noční diskuse, které po zavírací hodině pokračovaly v jejich bytě, začaly Milenu po krátkém období fascinace nudit, stejně jako Haasovy komplimenty, že mu připomíná šlechtičnu z portrétů ze šestnáctého či sedmnáctého století nebo postavu ze Stendhalových románů.

Pohádkový začátek lásky, vzpoura proti otci – z obojího byl nakonec jen romantický prolog k prozaické roli, kterou jí manžel určil. Ernst si nakonec našel práci jako bankovní úředník, ale s penězi zacházel nerozumně. V domácnosti panovala bída. Na základní výdaje začala vydělávat Milena. Učila češtinu. Po vzniku Československa a rozpadu Rakouska-Uherska se mnoho továren zámožných vídeňských podnikatelů nečekaně ocitlo v novém státě. Čeština se tak pro ně stala nutností, pokud chtěli v Československu podnikat nebo třeba usilovat o zdejší občanství. Milena také navázala na rodinnou „tradici“ a nosila kufry cestujícím na vídeňských nádražích. Únava a čím dál častější konflikty s Ernstem byly jejím denním chlebem. Blei, dříve milý a sympatický, nyní jízlivě utrousil, že „dnes už zase vypadá jako šest dílů Dostojevského“³⁰.

V zoufalství nad chudobou se uchýlila ke krádeži. Z jednoho domu, kam chodila učit, odnesla šperky a zastavila je. Peníze rychle utratila za elegantní nákupy. Celá v novém vstoupila do kavárny a vzbudila všeobecné nadšení. Následně se jakoby nic přihlásila na policii a přiznala se ke svému prohřešku. Věc se podařilo zahladit. Jan Jesenský zaplatil potřebnou částku a ukradené cennosti se vrátily majitelům.

Milena začala psát drobné fejetony. Poslala je do pražské *Tribuny*, v níž pracovala její přítelkyně z Minervy. Po několika týdnech čekání se ukázalo, že byly přijaty k otištění. Podělila se o tu radostnou zprávu s Ernstem. Manžel se však jejímu psaní vysmál. Ranilo ji to. A aby toho nebylo málo, přivedl si muž domů milenku; své jednání obhajoval moderním pojetím instituce manželství a plného partnerství. Určitou dobu žili pod jednou střechou ve třech.

Milena si ve Vídni přečetla Kafkovy povídky. Neobvyklá próza na ni velice silně zapůsobila. Rozhodla se přeložit do češtiny *Ortel*,

Proměnu a Topiče, první kapitolu pozdějšího románu *Amerika*. Hotové překlady poslala do pražského nakladatelství a ke svému údivu obdržela odpověď přímo od autora. Kafka nebyl příliš nadšený. Uměl přinejmenším pasivně česky a k jejím překladům měl výhrady. Neodradilo ji to a rozhodla se s ním setkat. Autor *Procesu* právě pobýval v meranském sanatoriu nedaleko Vídně. Krátká návštěva přinesla dlouhé vzájemné okouzlení. Frank, jak mu říkala, jí doslova učaroval. Zpočátku ji ve svých dopisech oslovoval „milá paní Mileno“, s postupem času, když se více sblížili, už jen něžně „Mileno“. Psával jí z každého místa, kde zrovna byl. Netrpělivě vyhlížel její odpověď, a když se zpozdila, zoufal si. „Proč nejsem například skříň ve Tvém pokoji, šťastný kus nábytku, který se na Tebe dívá, když sedíš v křesle nebo u psacího stolu nebo si lehneš anebo spíš.“³¹ Kafka byl Milenou posedlý. „Když Ti píše, není předtím ani potom pomýšlení na spánek; když nepíše nic, spím alespoň povrchně – pár hodin. Když nepíše, jsem jen unavený, smutný, těžký; když píše, lomcuje mnou neklid a strach. Je tomu tak, že se navzájem prosíme o soucit [...]“³² V práci si potají dokola pročítal její dopisy nebo jí psal nové. „Včera jsem měl o Tobě sen. Jaké byly podrobnosti, už téměř nevím, vím jediné to, že jsme neustále přecházeli do sebe navzájem, já jsem byl Ty, Tys byla já. Nakonec ses jaksi vznítla [...]“³³

Kafka četl každý její článek a – na rozdíl od manžela – jí je chválil. A ona? Dost rychle pochopila, že „Frank nemá schopnost žít“,³⁴ jak napsala Maxi Brodovi. Několik setkání, k nimž došlo ve Vídni nebo v Gmündu na rakousko-české hranici (Milena měla problém získat vstupní vízum do Československa), odhalilo Kafkovu méně okouzující stránku – byl to malicherný slaboch, který se neuměl pohybovat mezi lidmi. S údivem sledovala trapnou scénu, kdy chtěl obdarovat žebračku. Rozhodl se dát jí korunu, ale bohužel měl u sebe výhradně dvoukoruny. Požádal tedy žebračku, aby mu korunu vrátila. Když se ukázalo, že žena drobné nemá, snažil se najít místo, kde by si mohl rozměnit, a teprve na Milenin nátlak

dal ženě neochotně dvě rakouské koruny. Svě chování potom neobratně vysvětloval v dalších dopisech.

Když Milena Kafku poznala, bylo jí dvacet čtyři let a podobná finanční dilemata neměla v povaze. Nehodili se k sobě, ale když jejich vztah po dvou letech zeslábl a Kafka ji začal opět oslovovat „paní Mileno“, stýskalo se jí po něm. Když přestal psát, ještě dlouho chodila na poštu, kde si dříve vyzvedávala jeho dopisy.

Manželství s Polakem se rozpadlo.

Milena psala do různých pražských novin nenáročné články o módě, fejetony a rady určené ženám.

V úterý 3. června 1924 Franz Kafka zemřel. „Byl plachý, úzkostlivý, mírný a dobrý, ale knihy psal kruté a bolestné. Svět viděl plný neviditelných démonů, kteří ničí a rvou člověka nechráněného. Byl příliš jasnovidný, příliš moudrý, aby dovedl žít, příliš slabý, aby bojoval, slabostí ušlechtilých, krásných lidí, kteří nedovedou podstoupiti boj se strachem před nedorozuměním, nelaskavostmi, intelektuální lží, vědouce předem, že jsou bezmocni, a podléhající tak, že zahanbují vítěze,“³⁵ napsala v nekrologu k jeho úmrtí.

Život šel dál. Milena pronajímala dva pokoje ve svém bytě, provozovala maličký penzion. Jedním z jejích nájemníků se stal hrabě Xaver Schaffgotsch. Mladý, atraktivní bývalý šlechtic. Za války padl do ruského zajetí a přivezl si odtud naivní víru v komunistickou myšlenku. Účastnil se bolševické revoluce, v níž prý snad byl dokonce politickým komisařem. Milena se sblížila jak s ním, tak s jeho levicovými názory; doba jejího hlubšího politického angažmá však měla teprve přijít. Především opustila Vídeň – město, které jí nikdy nepřiřostlo k srdci – a na pozvání své přítelkyně odjela společně se Schaffgotschem do Drážďan. Po necelém roce poklidného, ale nudného života se rozhodla vrátit domů.

Praha roku 1925 vypadala skvěle. Město překypovalo uměleckými aktivitami mimořádné generace, která právě vstoupila do intelektuálního světa a s neobyčejnou energií rozšiřovala jeho obzory.

Teige, Nezval, Seifert, Biebl, Halas, Vančura, Štyrský, Šíma, ale také bratři Čapkové, Zrzavý, Peroutka a mnoho, mnoho dalších – všechny tyto lidi bylo možné potkat jen tak na ulici nebo v oblíbených kavárnách. Milena, která byla díky své publikační činnosti známá, se rychle stala součástí pražské bohémy a získala jak oddané ctitele, tak zavilé nepřátele. Zpočátku se snažila, aby jí Schaffgotsch dělal společnost a poznal krásy hlavního města; on však neznal jazyk a cítil se v Praze stejně jako ona ve Vídni. Milena na něj nebrala ohledy a užívala si života. Xaver si brzy získal ironické přízvisko „Wo-ist-Milena“ podle slov, která nejčastěji používal. Když hledal Milenu v některé z pražských kaváren a zahlédl více či méně známou tvář, pokládal jednu a tutéž otázku: „Milena tu nebyla?“³⁶ Ani tento vztah nevydržel. Hrabě se cítil odstrčený a jednoho dne opustil jak Milenu, tak Prahu. Ona si mezitím užívala života plnými doušky, jako by si chtěla vynahradit roky ve Vídni, na něž měla příšerné vzpomínky.

Usadila se na Smíchově. Otec jí nabídl, aby se nastěhovala k němu, ale o to vůbec nestála. Byla to půvabná žena s mimořádně krásnou postavou. Na nezájem ze strany mužů si nemohla stěžovat. Jedním z jejích nejvytrvalejších ctitelů se stal Jaromír Krejcar, jedenatřicetiletý nadaný architekt, vydavatel a redaktor. Byl to zároveň první z jejích nápadníků, kterého akceptoval i její otec. Jesenský měl, pokud jde o dceřiny nápadníky, dost vyhraněný názor, přinejmenším v otázce národnosti. Podle jeho mínění byl Němec nepřítel a Žid prokletí. Dosavadní dceřiní partneři vždy alespoň v jednom ohledu tuto podmínku nesplňovali. Tentokrát se nový nápadník zdál otci ideální, navíc měl i dobré, výnosné povolání. Nepřekvapí tedy, že když se Krejcar rozhodl s Milenou oženit, Jesenský zářil spokojeností. V roce 1927 se Milena, která se mezitím rozvedla s Polakem, podruhé vdala. Po letech na to vzpomínala jako na nejkrásnější období svého života.

Spolupracovala s několika redakcemi, dva roky vedla jako šéfredaktorka týdeník *Pestrý týden*; její záměr udělat z něj avantgardní časopis však nezískal dost čtenářů a Milena musela odejít.

Za krátké okamžiky bezstarostnosti a štěstí jí osud poručil kruté zaplatit. Po několikaměsíční selance odjela těhotná Milena na krátký výlet na hory. Při lyžování si nešťastně zlomila nohu v koleni. Navíc si začala stěžovat na bolesti; lékaři je nebrali vážně a označovali je za projev těhotenství, ale bolesti sílily. Útěchu jí přinášely čím dál vyšší dávky morfia. V osmém měsíci dostala zlověstnou diagnózu: otrava krve. Milenin stav byl označen za beznadějný. U jejího lůžka se objevil otec a ona poprvé uviděla jeho slzy. Vydržela až do porodu a porodila dceru Janu. K údivu všech otcem svolaných lékařských kapacit se její stav začal zlepšovat. Nad nemocí zvítězila, ale zaplatila za to závislostí na morfiu, psychickým zhroucením a nohou neohebnou v koleni. Do konce života bude silně kulhat.

Krejcar snášel extrémní výkyvy manželčiných nálad trpělivě, ona se poddala závislosti. Opakované pokusy s drogami skoncovat končily fiaskem. Nepomohly kliniky ani domácí vězení. Hlad zvítězil. Závislost pohlcovala většinu vydělaných peněz. Milena se nedokázala smířit se svým postižením.

Zahořkla.

V té době přešla do *Lidových novin*, které vedli její přátelé a zároveň hvězdy české žurnalistiky – Karel Čapek a Ferdinand Peroutka. Důvodem byly Mileniny levicové postoje, které konzervativní redaktoři *Národních listů*, jejího předchozího chlebováře, netolerovali. U Čapka a Peroutky vedla rubriku pro ženy, ale dělala to nonšalantně a nedbale. Práce i rodina prohrávaly se závislostí.

V roce 1931 vstoupila do Komunistické strany Československa. Své členství brala velmi vážně. Začala psát do komunistické *Tvorby* a *Světa práce*. Nebyla jediná, kdo se tehdy nechal vábívatými myšlenkami komunismu svést. Ze jmen evropských intelektuálů, kteří ve třicátých letech inklinovali k levicovým myšlenkám, by se dal sestavit impozantní seznam. Zpočátku plánovala společně s manželem po vzoru jiných odjet do SSSR a aktivně tam budovat